

УДК 231.01

**ВІДРОДЖЕННЯ ДОКТРИНИ ПРО ТРІЙЦЮ
У СУЧАСНОМУ БОГОСЛОВ'І****THE REVIVAL OF THE DOCTRINE OF THE
TRINITY IN CONTEMPORARY THEOLOGY****Стрижачук Ф. В.,**кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
e-mail: tedandgalina@gmail.com
ORCID 0000-0002-3644-938213**Strizhachuk F. V.,**Ph.D. in theology, associate professor, senior
researcher at the Center for Religion Studies
of National Pedagogical Dragomanov University
(Ukraine, Kyiv), e-mail: tedandgalina@gmail.com,
ORCID 0000-0002-3644-9382

У XX-му столітті доктрина про Трійцю переживає справжнє відродження у західному богослов'ї. Рух за відродження тринітарної доктрини на Заході започаткували протестантський богослов Карл Барт і католицький богослов Карл Ранер. Протестантські богослови Юрген Мольтман, Вольфхарт Пannenберг та Роберт Дженсон і католицькі богослови Кетрін ЛаКугна, Леонардо Бофф та ін. розвинули розгорнуті системи тринітарного богослов'я, які мають далекосяжні еклезіологічні та політичні імплікації.

Ключові слова: християнське богослов'я, доктрина про Трійцю, Карл Барт, Карл Ранер, політичне богослов'я, богослов'я звільнення.

In the 20th century, the doctrine of the Trinity underwent a true revival in Western theology. The movement for the revival of Trinitarian doctrine in the West was initiated by Protestant theologian Karl Barth and Catholic theologian Karl Rahner. Protestant theologians Jurgen Moltmann, Wolfhart Pannenberg and Robert Jensen and Catholic theologians Katherine LaCugna, Leonardo Boff and others. They have developed comprehensive systems of Trinitarian theology that have far-reaching ecclesiological and political implications.

Keywords: Christian theology, the Trinity doctrine, Carl Barth, Carl Rahner, political theology, liberation theology.

У другій половині XX-го і на початку XXI-го століть доктрина про Трійцю переживає справжнє відродження. Вона прикувала увагу великою кількості професійних богословів. Якщо у XIX столітті було написано дуже мало богословських праць на тему Трійці і доктрина була витіснена на периферію богословських дискусій, то в XX столітті стався справжній спалах інтересу до тринітарного богослов'я. На тему доктрини про Трійцю в останні десятиліття були опубліковані численні монографії та статі в академічних журналах. С. Гренц констатує: «Коли історія богослов'я останніх ста років буде написана..., то відродження тринітарного богослов'я слід вважати одним з найбільш далекосяжних богословських подій нашого століття» [9, с. 1]. Зараз можна сміло заявляти, що доктрина про Трійцю стала центральною темою сучасних богословських досліджень. Нове відкриття Трійці відбувається на всіх теологічних фронтах від систематичного богослов'я і біблійних досліджень до практичного і літургічного богослов'я [35, с. 7]. Д. Канінхам навіть заявляє, що був час коли доктрина про Трійці загрозувало забуття, то зараз ми є

свідками «надмірної кількості богословів що товпляться навколо неї» [7, с. 19]. Теперішній інтерес до доктрини про Трійцю також спонукав дослідників до вивчення класичної доктрини про Трійцю, як вона була сформульована в четвертому столітті богословами патристичної доби [6, с. 15]. Проте, доктрина про Трійцю не стала музейним експонатом, який представляє історичний інтерес, вона стала джерелом живої дискусії та духовного оновлення. Таким чином, в сучасному богослов'ї доктрина про Трійцю займає ключове місце і визначає порядок денний теологічних досліджень.

Початок відродження доктрини про Трійцю у К. Барта і К. Ранера. Західна філософія і наука постійно знаходиться в динаміці нових відкриттів та винаходів. Богослов'я теж деколи піддається цій спокусі вважати останні «нові» концепції та тенденції як більш цінні і практичні ніж традиційні. Відкриття доктрини про Трійцю не було інновацією такого типу. Це було відкриття «захованого скарбу» у самій християнській традиції. Серед сучасних дослідників історії богослов'я існує консенсус про те, що відкривачем цінності і смислу доктрини про Трійцю є видатний богослов XX-го століття Карл Барт (1886-1968). Барт різко протиставив свій підхід до доктрини про Трійцю у Ф. Шлаермахера, свого основного опонента по богословській полеміці. Якщо Шлаермахер помістив розгляд доктрини про Трійцю у кінець своєї монументальної праці *Християнська віра* [30, с. 738–751], тому що вважав, що вона має бути підсумком і завершенням богословської системи, то Барт розмістив дискусію про Трійцю у пролегомени до свого *magnusopus Церковна догматика* [4, с. 295–383]. Барт вважав, що доктрина про Трійцю має бути відправним пунктом богослов'я і основою всієї догматики. Самоодкровення Бога має тринітарну структуру. Бог є суб'єктом одкровення, об'єктом одкровення і процесом одкровення [4, с. 344]. Весь розвиток богословських тем у Барта визначається цією тринітарною структурою. Тринітарне богослов'я Барта задало тон усьому подальшому розвитку дискусій про Трійцю у двадцятому столітті, а також поставило рядгострих запитань перед богословами, які стали стимулами для поглиблення богословського дискурсу.

У католицькому богослов'ї першість в ініціації «тринітарного відродження» належить К. Ранеру (1904-1984). В монографії Трійця, яка була опублікована в 1970 році, Ранер піднімає тривогу і звинувачує богослов'я його часу в «анти-тринітарній сором'язливості» [29, с. 13]. Він бачить проблеми в християнському богослов'ї на трьох фронтах. По-перше, традиційна структура богословських трактатів, в яких спочатку йде розділ *Про Одного Бога*, а потім за ним слідує розділ *Про Триєдиного Бога* робить доктрину другорядною і ставить в ізолювану позицію [29, с. 14]. По-друге, Ранер вважає, що богословський підхід, який був започаткований Августином, не виділяти діла окремих Осіб Трійці, а визнавати єдність діл Трійці *ad extra* по відношенню до світу спричинив втрату розуміння своєрідності кожної Особи

Трійці. По-третє, Ранер бачить, що у богослов'ї Трійця відділена від історії спасіння. По цій причині «доктрина стає досить філософською і абстрактною і майже не має відношення до історії спасіння» [29, с. 17].

Основним конструктивним вкладом Ранера у тринітарне богослов'я стало відоме *Правило Ранера* [26, с. 96]. Вона має наступний зміст: «Ікономічна Трійця є іманентна Трійця і іманентна Трійця є ікономічна Трійця» [29, с. 22]. Правило Ранера означає що, триєдиний Бог, яким Він є в Собі є тим самим Богом, якого люди зустрічають в історії спасіння. Люди можуть довіряти тому образу Бога, яким Бог являє Себе для людей, тому що Бог є таким самим і в своєму внутрішньому житті. Олсон і Хол пояснюють, що Ранер турбувався про те, щоб показати внутрішню єдність між Трійцею та історією спасіння [24, с. 98]. Він хотів зробити доктрину про Трійцю більш практичною, демонструючи її зв'язок з спасінням. Далі по тексту Трійці Ранера можна знайти речення, яке добре тлумачить його правило: «Не можна провести адекватного розмежування між доктриною про Трійцю і доктрину про домостроєне спасіння» [29, с. 24]. Правило Ранера було названо «вирішальним водорозділом в тринітарному мисленні ХХ-го століття. Без перебільшення можна сказати, що Барт і Ранер є ініціаторами сучасного тринітарного відродження. Вони показали визначальну роль Бога Трійці для християнського вчення та життя.

Ренесанс доктрини про Трійцю в Європі. Подальший хід відродження тринітарного богослов'я був стрімким і не лінійним. Дослідникам важко зафіксувати однозначно хронологічний порядок розвитку тринітарного богослов'я після Барта і Ранера, тому що майже одночасно велика кількість богословів опублікували повноцінні дослідження доктрини про Трійцю. Дослідники історії розвитку тринітарного богослов'я і богослови, які пишуть про Трійцю обирають різних богословів для аналізу їх доробків і ставлять їх у різному порядку. Порядок розгляду тринітарного богослов'я вже залежить здебільшого не від хронології, а від обраної дослідником методології, яка визначається його богословським інтересом. У нашому дослідженні у цьому розділі ми ставимо за мету показати широке екуменічне представництво у рухові відродження тринітарної доктрини. Рух відродження доктрини про Трійцю підтримали богослови з основних християнських конфесій і богословських традицій. Протестанти, католики і православні богослови усвідомили важливість і ключову роль доктрини про Трійцю та зробили відчутний внесок в відродження і розвитку тринітарного богослов'я. З протестантських богословських традицій після К. Барта у тринітарне богослов'я значний внесок зробили Ю. Мольтман, В. Панненберг, Р. Дженсон. У католицькому богослов'ї почули заклики К. Ранера наступні богослови: К. ЛаКугна, Л. Бофф, В. Каспер та ін. Православне богослов'я наче ніколи не переживало «забуття Трійці», проте православні богослови ХХ-го століття зробили свій внесок в відродження доктрини про Трійцю у західному

богослов'ї. Серед них виділяється внески Й. Зізі-уласа, В. Лоського і Д. Станілоу.

Ю. Мольтмана вважають богословом, якого найбільше читають. Він є основоположником *Богослов'я Надії*, яке він ініціював публікацією однойменної книги [20]. В.-М. Каркайнен вважає його одним з основних архітекторів відродження доктрини про Трійцю [14, с. 100]. Мольтман був студентом у Барта і був час коли він вважав що після Барта неможливо богослов'я, тому що Барт вже все сказав [19, с. 126]. Проте, з часом Мольтман второвує свій шлях у богослов'ї. На відміну від Барта, який вважав триєдиного Бога абсолютним суб'єктом, Мольтман розвиває тринітарне богослов'я трьох суб'єктів: Отця, Сина і Святого Духа.

Христологія, а точніше страждання Христа на хресті, стає для нього відправним пунктом тринітарної доктрини. Він говорить: «хрест Сина від вічності стоїть у центрі Трійці» [21, с. 78]. Хрест Христа належить до внутрішнього життя триєдиного Бога. Історія спасіння, як вона здійснюється Отцем, Сином і Духом Святим є також важливою складовою в обґрунтуванні тринітарної доктрини.

Німецький богослов стає палким прихильником соціальної концепції Трійці. Він не вважає, що тритеїзм був будь-коли загрозою для християнського богослов'я і тому не виявляє стриманості в акцентуації на суб'єктності трьох божественних Осіб. Він вважає, що реальність трьох божественних Осіб є даністю в історії спасіння, а єдність Бога – це те, що потрібно доводити і обґрунтовувати. Єдність Трійці Мольтман знаходить не в єдиній сутності і не в одному суб'єкті, а в перехоресі (взаємопроникненню і взаємооселенню) божественних Осіб [33, с. 39–48].

Тринітарне богослов'я Мольтмана має еkleзіологічні та соціально-політичні наслідки. Церква має відображати життя Трійці і бути «спільнотою рівних особистостей» [22, с. 57]. А в соціально-політичній сфері доктрина про Трійцю є критичною теорією яка осуджує всі форми ієрархії і домінування [18].

Тринітарне богослов'я Мольтмана в значній мірі сформувало напрямок дискусій богословів різних традицій і переконань. В. Панненберг (1928-2014), німецький протестантський богослов, разом з Мольтманом є представником *Богослов'я Надії*. Так само як Барт, Панненберг наполягав на важливості Божого одкровення, але знаходив його в ході світової історії. Він написав *Систематичне богослов'я* в трьох томах, в якому реалізував заклик Ранера і поставив на перше місце розділ *про Трійцю*, а на друге розділ *про єдність триєдиного Бога* [25, с. 259–448]. Панненберг вважає, що триєдність Бога є очевидною з Божого самоодкровення і тому має бути представлена спочатку, а потім слід переходити до єдності Бога, яка обґрунтовується з єдності атрибутів Бога [9, с. 94]. Своєрідність кожної особи Трійці Панненберг вбачає не в порядку походження Осіб Трійці, а в само-диференціації кожної Особи триєдиного Бога, яка полягає в тому, що кожна Особа дарує себе іншій Особі, а інша Особа

в свою чергу повертає її назад, і таким чином перша Особа отримує свою ідентичність і особливість. Єдність триєдиного Бога є есхатологічною категорією і є єдністю Осіб Трійці, єдністю атрибутів Бога і єдністю ікономічної та іманентної Трійці. Саме ця ідея «єдності Трійці, яка обумовлена ходом історії і її завершенням» викликала найбільше дискусій і критики від партнерів по богословському діалогу [17][34, с. 19]. Критики вважають, що Панненберг поставив єдність Трійці в залежність від історичного процесу і тим самим обмежив свободу Бога [28, с. 290–291]. Проте Панненберг вважає, що в такий спосіб він пояснив трансцендентність Бога з есхатологічної перспектив: «Бог не є Богом над нами», «Бог є Богом попереду нас».

Ренесанс доктрини про Трійцю на американському континенті. Таким чином довгий час у другій половині ХХ-го століття європейські богослови займали увагу богословського світу. Проте наприкінці ХХ-го століття на богословській арені з'явився американський богослов Роберт Дженсон. Кендал Соулен називає його «основним тринітарним богословом Північної Америки» [32, с. 35]. Визнання його як тринітарного богослова прийшло завдяки двом книгам: *Триєдина Ідентичність* [13] і перший том *Систематичного Богослов'я* [12]. Дженсон вважає, що визнання Трійці є єдиним способом ідентифікувати Бога Біблії поміж інших богів в нашу плюралістичну добу [13, с. 168]. Доктрина про Трійцю не є абстрактною спекуляцією, вона ґрунтується на біблійній історії [12, с. 57]. Наратив для Дженсона є ключовим у розумінні тринітарної драми [14, с. 169]. Він відстоює ідею, що історія та час мають бути включені в наше розуміння Триєдиного Бога. Яхве Старого Завіту, який визволив Ізраїль з єгипетського полону і Бог, який воскресив Христа з мертвих є одним Богом. Отець, Син і Дух Святий – це власне ім'я Бога в Біблії. Лише таким способом можна ідентифікувати божественні персонажі біблійної драми. Дженсон пише: «фраза Отець, Син і Дух Святий – це дуже конспективний спосіб представити всю біблійну історію» [12, с. 46]. Визнання ідентичності Бога через незамінне власне ім'я «Отець, Син і Дух» викликало багато дискусій і критики особливо зі сторони феміністичного богослов'я [31, с. 32].

Після Ранера в католицькому богослов'ї реалізувати програму «правила Ранера» про ідентичність ікономічної та іманентної Трійці взяла на себе Катрін Маурі ЛаКугна (1952-1997). Вона є автором монографії *Бог за Нас: Трійця та Християнське Життя* [16]. Центральним завданням тринітарного її богослов'я є показати, що сотеріологія і власне богослов'я є одним і тим самим, тому що *oikonomia* і *theologia*, або ікономічна Трійця та іманентна Трійця знаходяться у повній єдності [27, с. 110]. Вона пише: «Вчення про Бога є в цей же час вченням про Христа і Духа Святого» [16, с. 22]. Не існує прихованого Бога, ікономія і теологія є двома аспектами однієї самовіддачі Бога. Ідентичність ікономічної та іманентної Трійці означає, що Бог, який відкрив себе у Христі та Духові Святому є Бо-

гом, який є таким від вічності. Крім цього єдність ікономічної та іманентної Трійці означає, що життя Бога є також нашим життям. Суттю християнського життя є єднання з Богом через Ісуса Христа при сприянні Святого Духа та спільність один з одним. Християнське життя – це спілкування, перехореса (взаємо-оселення), Бог в нас, ми в Богові, всі ми один в одному.

Опираючись на персоналістичні традиції в філософії та богослов'ї ЛаКугна розвиває послідовне «тринітарне богослов'я відносин». ЛаКугна вважає, що сутність Бога є реляційною, спрямованою назовні. Бог існує як відмінні Особи поєднані в спільності свободи, любові та знання [15, с. 177]. Персоналізм та відносини є сама суть існування триєдиного Бога, і тому є лише один спосіб пізнати Бога – вступити з Ним у особисті відносини. Тринітарне богослов'я ЛаКугни стало потужною критикою проти політичного, еклізіологічного та сексистського гноблення та зловживання владою. ЛаКугна вважає, що реляційний тринітаризм має важливе значення для феміністичного богослов'я, тому що робить акцент на взаємності, а не на ієрархії. Автентичне тринітарне життя завжди є звільненням.

Розвиток соціальної концепції Трійці наштовхнув багатьох богословів проводити зв'язок між Трійцею та людським суспільством. Католицький богослов Леонардо Бофф є послідовним прихильником такої кореляції. Тринітарне богослов'я Боффа представив і обґрунтував в монографії *Трійця та Суспільство* [5]. Бофф переконаний, що доктрина про Трійцю надає зразок для такого типу суспільства, яке буде відповідати Божому плану. Трійця є зразком для справедливого, егалітарного соціального устрою, в якому поважають відмінності і створюються умови для особистого і колегіального самовираження [5, с. 151]. Триєдиний Бог є не лише парадигмою для справедливого суспільства, Він є джерелом натхнення для тих, хто бореться проти тиранії та гноблення. Доктрина про Трійцю для Боффа є соціальною і політичною програмою звільнення «зверху»: «Таємниця Трійці, якою ми знаємо її з одкровення є дороговказом до соціального життя і його архетипу. Людське суспільство містить у собі *відбитки Трійці*, тому що Трійця є божественним суспільством» [5, с. 119]. Спільнота Отця, Сина і Святого Духу є прототипом для людського суспільства, про яке мріють ті, хто хоче покращити суспільство. Важливою концепцією для тринітарного богослов'я Боффа є концепція *перихорези*. Він називає її «структурною віссю» тринітарного богослов'я. Концепція перихорези – це найкраще пояснення постійного процесу «активності взаємності», яка формує саму природу божественних Осіб. Бофф також переконаний, що перихоретичні відносини не слід обмежувати лише внутрішнім тринітарним життям Отця, Сина і Духа, вони визначають також відносини між Богом і світом, Богом і людьми, а в кінцевому рахунку перихоретичними мають стати відносини між людьми у суспільстві.

Висновки. Доктрина про Трійцю після тривалого періоду «забуття» у двадцятому столітті пере-

жила справжнє відродження. Доктрина про Трійцю стала центральною темою сучасних богословських досліджень. Тринітарне богослов'я періоду «ренесансу» характеризується особливим акцентом на соціальній аналогії, в якій робиться наголос на Трійці божественних Осіб: Отці, Сині і Духові на противагу психологічній моделі Трійці в якій наголос падає на єдність божественної сутності. Соціальна модель Трійці має значний потенціал для соціальних і політичних імплікацій християнського богослов'я.

References

1. Althaus, Paul. *The Theology of Martin Luther*. Translated by Robert C. Schultz. Philadelphia: Fortress Press, 1966.
2. Archimandrite Ephrem The Trinity in Contemporary Eucharistic Liturgy London: BBC/CCBI, 1991. 47–61 c.
3. Balthasar H.U. von Theo-drama: theological dramatic theory / H.U. von Balthasar, San Francisco: Ignatius Press, 1988. 5 c.
4. Barth K., Bromiley G.W., Torrance T.F. Church dogmatics / K. Barth, G.W. Bromiley, T.F. Torrance, 2d ed-e изд., Edinburgh: T. & T. Clark, 1975.
5. Boff L. Trinity and society / L. Boff, Maryknoll, N.Y: Orbis Books, 1988. 272 c.
6. Coppedge A. The God who is Triune: revisioning the Christian doctrine of God / A. Coppedge, Downers Grove, Ill: IVP Academic, 2007. 345 c.
7. Cunningham D.S. These three are one: the practice of Trinitarian theology / D.S. Cunningham, Malden, Mass: Blackwell Publishers, 1998. 368 c.
8. Grenz S.J. The social God and the relational self: a trinitarian theology of the imago Dei / S.J. Grenz, 1st ed-e изд., Louisville, Ky: Westminster John Knox Press, 2001. 345 c.
9. Grenz S.J. Rediscovering the triune God: the Trinity in contemporary theology / S.J. Grenz, Minneapolis: Fortress Press, 2004. 289 c.
10. Grenz S.J., Olson R.E. Who needs theology? an invitation to the study of God / S.J. Grenz, R.E. Olson, Downers Grove, Ill., USA: InterVarsity Press, 1996. 150 c.
11. Gunton C.E. Father, Son, and Holy Spirit: essays toward a fully trinitarian theology / C.E. Gunton, London ; New York: T & T Clark, 2003. 240 c.
12. Jenson R.W. Systematic theology / R.W. Jenson, Oxford: Oxford University Press, 2001.
13. Jenson R.W. The triune identity: god according to the gospel / R.W. Jenson, Eugene, Or: Wipf and Stock, 2002. 191 c.
14. Kärkkäinen V.-M. The trinity: global perspectives / V.-M. Kärkkäinen, Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press, 2007. 409 c.
15. LaCugna C.M. PHILOSOPHERS AND THEOLOGIANS ON THE TRINITY // *Modern Theology*. 1986. № 3 (2). C. 169–181.
16. LaCugna C.M. God for us: The Trinity and Christian life / C.M. LaCugna, 1st ed-e изд., San Francisco: Harper-SanFrancisco, 1991. 434 c.
17. Molnar P.D. Some Problems with Pannenberg's Solution to Barth's 'Faith Subjectivism' // *Scottish Journal of Theology*. 1995. № 03 (48). C. 315.
18. Moltmann J. Political Theology // *Theology Today*. 1971. № 28. C. 12–14.
19. Moltmann J. History and the triune God: contributions to Trinitarian theology / J. Moltmann, New York: Crossroad, 1992. 204 c.
20. Moltmann J. Theology of hope: on the ground and the implications of a Christian eschatology / J. Moltmann, 1st Fortress Press ed-e изд., Minneapolis: Fortress Press, 1993. 342 c.
21. Moltmann J. The Trinity and the kingdom: the doctrine of God / J. Moltmann, 1st Fortress Press ed-e изд., Minneapolis, MN: Fortress Press, 1993. 256 c.
22. Moltmann J. The church in the power of the Spirit: a contribution to messianic ecclesiology / J. Moltmann, 1st Fortress Press ed-e изд., Minneapolis: Fortress Press, 1993. 407 c.
23. O'Donnell J.J. Trinity and temporality: the Christian doctrine of God in the light of process theology and the theology of hope / J.J. O'Donnell, Oxford [Oxfordshire] ; New York: Oxford University Press, 1983. 215 c.
24. Olson R.E., Hall C.A. The Trinity / R.E. Olson, C.A. Hall, Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans, 2002. 156 c.
25. Pannenberg W. Systematic theology. Volume 1: ... / W. Pannenberg, перевод G.W. Bromiley, Paperback edition-e изд., Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2009. 473 c.
26. Peters T. God as Trinity: relationality and temporality in divine life / T. Peters, 1st ed-e изд., Louisville, Ky: Westminster/J. Knox Press, 1993. 239 c.
27. Pless J.T. Tracking the Trinity in contemporary theology // *Concordia Theological Quarterly*. 2005. № 2 (69). C. 99–117.
28. Polk D.P. On the way to God: an exploration into the theology of Wolfhart Pannenberg / D.P. Polk, Lanham, MD: University Press of America, 1989. 333 c.
29. Rahner K. The Trinity / K. Rahner, New York: Crossroad Pub, 1997. 122 c.
30. Schleiermacher F. The Christian Faith / F. Schleiermacher, New York: Harper & Row, 1963. 760 c.
31. Sohlberg M.M. "Concerning God's Proper Name: Comments on Robert Jenson's Discussion of the Masculinity of «Father»." // *Dialog: A Journal of Theology*. 1991. № 4 (30).
32. Soulen R.K. YHWH the Triune God // *Modern Theology*. 1999. № 1 (15). C. 25–54.
33. Stryzhachuk F. J. Moltmann's Doctrine of the Trinity and the Orthodox Concept of Perichoresis in the Trinity / F. Stryzhachuk, Heverlee-Leuven, Belgium: Evangelical Theological Faculty, 2005. 100 c.
34. Tupper E.F. The theology of Wolfhart Pannenberg / E.F. Tupper, London: S.C.M. Press, 1974. 3 c.
35. Veil-Matti Kärkkäitietti The Trajectories of the Contemporary 'Trinitarian Renaissance' in Different Contexts // *Journal of Reformed Theology*. 2009. № 3. C. 7–21.
36. Zizioulas J. Being as communion: studies in personhood and the church / J. Zizioulas, Crestwood, N.Y: St. Vladimir's Seminary Press, 1985. 269 c.
37. Zizioulas J.D. The Doctrine of God the Trinity Today: Suggestions for an Ecumenical Study London: 196 c.